

Gettósítás a vidéki Magyarországon 1944-ben

Magyarország zsidó lakosságának jogi értelemben vett kirekesztése a társadalom egészéből már a Holocaust első magyar fázisában megtörtént, 1938 és 1942 között, az ún. zsidótörvények által.¹

1944. március 19-ét, az ország német megszállását követően, a Holocaust „német fázisában”, került sor a magyarországi zsidók nagyrészének fizikai kirekesztésére. E német fázis jellegzetessége volt, hogy bár az ország zsidó lakosainak sorsa a megszálló német hatóságok akarata szerint alakult, kifosztásuk, gettóba zárásuk, és végül deportálásuk a magyar hatóságok tevékenysége nélkül nem valósulhatott volna meg. A magyar hatóságok pedig nem csupán időszakos jelleggel, alkalmyszerűen vállalkoztak a viszonylag kevés emberrel rendelkező megszálló német szervek megsegítésére, hanem a teljes magyar közigazgatás végig tevékenyen közreműködött a zsidók kifosztásában, gettóba és gyűjtőtáborokba zárásában és deportálásában.

A magyar állami szervek, élen a kormánnyal és a minisztériumokkal, rendeletek sorával biztosították a zsidók kifosztását és fizikai elkülönítését egészen a deportálásukig. E rendeletek végrehajtásában tevékenyen részt vettek a magyar közigazgatás minden szintjének tisztviselői, a kormány tagjaitól kezdve a minisztériumi tisztviselőkig, a megyei és városi hivatalnokokig, beleértve a csendőrség és a rendőrség képviselőit is, szinte mindenki. Karsai László mintegy 200 ezer főre teszi a kormány zsidóellenes politikájában aktívan közreműködő állami tisztviselők számát.²

A GETTÓSÍTÁS MENETE: A RENDELETEKTŐL A DEPORTÁLÓ VONATOKIG

A fizikai elkülönítés első, kézzel fogható jele „a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában” kiadott 1240/1944 ME. rendelet volt, mely 1944. március 31-én jelent meg. E rendelet a gettósítás szempontjából is lényeges, mivel a gettóba költözés hivatalosan azokra vonatkozott, akik kötelesek voltak megkülönböztető jelzést viselni. A rendelet értelmében április 5-től minden hatodik életévét betöltött, zsidónak minősített személy, egy felső ruhadarabja bal mellrészére varrt 10x10 cm átmérőjű kanárisárga színű, szövet hatágú csillagot volt köteles viselni, ha házon kívül tartózkodott.³ Tehát a hat év alatti gyerekek nem voltak kötelesek hordani a sárga csillagot. Rajtuk kívül mentesültek a csillag viselése alól többek között az első világháborús tetteikért különböző kitüntetésben részesült zsidók, a 75 százalékos hadirokkantak, és az „1918–1919-es forradalmak” idején forradalomellenes tevékenységükért üldöztetést szenvedettek.⁴

* Történész-levéltáros, Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust Studies,

1 1938:XV. tc. a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról; 1939:IV. tc. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról; 1941:XV. tc. a házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről; 1942:XV. tc. a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól

2 Karsai 2001: 240.

3 *Budapesti Közlöny* (78.) 73. 1944. március 31. A rendelet teljes terjedelmében megjelent a következő dokumentumgyűjteményben: Benoschofsky–Karsai (szerk.) 1958: 53–54.

4 A mentesítettek körét végül egy 1944. május 13-án megjelent rendelet szabályozta egységesen (1730/1944. ME. rendelet). *Budapesti Közlöny* (78.) 108. 1944. május 13. A rendeletet teljes terjedelmében lásd Benoschofsky–Karsai (szerk.) 1958: 250–253.

1944. április 7-én jelent meg a 6136/1944. BM. res. rendelet, a zsidók gyűjtőtáborokba való szállításáról.⁵ A Belügyminisztérium bizalmas rendelete azonban nem a hivatalos lapban, a *Budapesti Közlöny*ben jelent meg, hanem telefonon, táviratban, illetve futárok útján juttatták el az illetékes tisztviselőkhöz, a megyék vezetőihez, a polgármesterekhez, valamint a rendőrség és a csendőrség érintett vezetőihez. A rendelet nyitómondata a következő: „*A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól.*” Ehhez első lépésként a zsidókat kijelölt gyűjtőtáborokba, gettókba kellett szállítani.

A zsidóknak lakásaikat és üzleteiket le kellett zárniuk, és gettóba költözésük előtt részletes leltárt kellett átadniuk az ingatlanról, a benne lévő ingóságokkal együtt, az átvevő költöztető bizottságoknak. A gettókba vonulásra kényszerített zsidók a rendelet értelmében a rajtuk lévő ruhán felül fejenként mindössze kétváltás fehérneműt, 14 napi élelmet és legfeljebb 50 kg-os poggyászt vihettek magukkal. Utóbbiba az ágyneműk, a takarók és a matracok súlya is benne foglaltatott. A rendelet eközben határozottan megtiltotta, hogy pénzt, ékszert, aranyat és más értéktárgyat vigyenek magukkal.

Ez a rendelet állapította meg a szóhasználatában „tisztogatásnak” nevezett deportálás sorrendjét is, melynek értelmében a gettók és gyűjtőtáborok felállítására, illetve a zsidók beköltöztetése meg is kezdődött, elsőként Kárpátalján, április közepén. A rendeletben egyértelműen szerepelt az is, hogy a gettósítás és a deportálás lebonyolításánál a német biztonsági szervek csupán tanácsadó szerepkörben vesznek, vehetnek részt.

1944. április 22-én jelent meg az 1520/1944. ME. rendelet a zsidók önkormányzata és érdekképviselője tárgyában.⁶ A rendelet a német kezdeményezésre már működő Magyar Zsidók Központi Tanácsa helyett új, a magyar hatóságok által is elismert központi Zsidó Tanács létrehozását rendelte el, Magyarországi Zsidók Szövetsége néven. Az új, az előzővel amúgy sok tekintetben folytonos Zsidó Tanács létrehozásával egyidőben Jaross Andor belügyminiszter minden egyéb zsidó egyesületet és szervezetet feloszlattott. Ezután, e rendelet alapján, hatósági felszólításra alakultak meg a helyi Zsidó Tanácsok minden olyan településen, ahol gettót alakítottak ki. Ezek hivatalosan a Magyarországi Zsidók Szövetsége fiókszervei voltak. Voltak olyan települések is, ahol a megszálló német hatóságok, napokkal a bevonulásukat követően, feloszlatták a helyi zsidó szervezeteket és intézményeket, és helyükbe Zsidó Tanácsot, szóhasználatukban Álttestenrat-ot (Vének Tanácsát) hoztak létre. A gettórendelet megjelenését követően azonban, ezek a németek által kinevezett Zsidó Tanácsok többnyire új, vagy részben új összetételben, még az adott település zsidó lakosságának gettóba költözését megelőzően újjáalakultak.

1944. április 28-án – tehát már a gettósítás megkezdése után – jelent meg hivatalosan a gettórendelet: az 1610/1944. ME. rendelet a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában.⁷ A rendelet végig feltételes módban fogalmazott. A 10 ezer főt meg nem haladó lakosú települések közigazgatási vezetője kötelezheti a településen élő zsidókat arra, hogy egy általa kijelölt másik településre költözzenek. A 10 ezer főt meghaladó lakosú településeken a törvényhatóság első tisztviselője (azaz községekben a főszolgabíró, városokban a polgármester) kijelölheti a városon belül azokat a negyedeket, utcákat vagy épületeket, ahol a továbbiakban zsidók lakhatnak. A rendelet 14. paragrafusa egyértelműen kimondta, hogy e „*rendelet rendelkezéseit nem kell alkalmazni arra a zsidóra, aki az 1240/1944. ME. számú rendeletben meghatározott megkülönböztető jelzés viselésére nem köteles*”. Tehát a gettórendelet szavainak értelmében a hat éven aluli gyerekeket nem kellett volna gettóba zárni, ezt azonban Magyarország egyetlen településén sem vették figyelembe.

5 A rendeletet teljes terjedelmében lásd Benoschofsky–Karsai (szerk.) 1958: 124–127.

6 *Budapesti Közlöny* (78.) 90. 1944. április 22. A rendeletet teljes terjedelmében lásd Benoschofsky–Karsai (szerk.) 1958: 191–194.

7 *Budapesti Közlöny*(78.) 95. 1944. április 28. A rendeletet teljes terjedelmében lásd Benoschofsky–Karsai (szerk.) 1958: 244–250.

Endre László belügyi államtitkár május 10-én táviratban országszerte szétküldött egy utasítást, mely szerint:

„Mindazon városokban és községekben, ahol a zsidóknak gettókba való tömörítése valamilyen ok miatt akadálytalanul nem hajtható végre, azzal a Belügyminisztériumból kiküldött tanácsadók megérkezéséig várni kell.”⁸

A hírhedt radikális antiszemita, a „zsidótlanításban” élen járó Endre nyilvánvalóan nem kiskapukat keresett, utasításának kiadásakor feltehetően a gettósítás hatékonyabbá, gördülékenyebbé, problémamentesebbé tétele vezérelte. Ez az utasítás mégis kiváló lehetőséget biztosított az időhúzásra, a gettósítás odázására, vagy akár a megyei és városi tisztviselők személyes felelősségének áthárítására minisztériumi tisztségviselőkre. 1944 tavaszán és nyáron azonban csak nagyon-nagyon kevés magyar tisztviselő élt ezzel a váratlan lehetőséggel.

A gettósítást elrendelő kormányrendelet megjelenését, április 28-át követően hívták össze az egyes megyékben a helyi gettósítást előkészítő értekezletet, melyek többnyire az alispán elnökletével zajlottak, és melyek után az alispánok gettórendeletet adtak ki. Ebben jelölték ki azokat a településeket, ahol gettók hozandók létre, valamint meghatározták a beköltözés ütemét is. Ennek végrehajtása során Budapest mellett több, mint 150 településen hoztak létre gettót.⁹

Az alispáni rendelet megjelenését követően azon települések polgármesterei, illetve főszolgabírói, amelyekben gettókat kellett létrehozni, határozatot jelentettek meg a gettók pontos helyéről, a beköltözés, és adott esetben a keresztény lakosság kiköltözésének lebonyolításáról. E határozatok rendelkezéseit falragaszok és plakátok útján hozták az érintettek tudomására. A gettók a legkülönbözőbb helyeken jöttek létre: volt, ahol a belvárosban, a zsidók által legsűrűbben lakott városrész lakásaiban; volt, ahol a város csatornázatlan peremterületein nyomornegyedekben; és volt, ahol elhagyott üzemekben és gyárakban, többnyire emberi lakhatásra alkalmatlan helyiségekben. A gettókba többségében nők, gyerekek és idős férfiak kerültek, mivel a férfiak nagyrésze munkaszolgálatos volt.

A gettóba költözés több napig, de sok helyen akár egy hétig is eltartott; lebonyolításáért zsidó részről a Zsidó Tanácsok feleltek. Első lépésként rendőrök vagy csendőrök a 10 ezer főnél kisebb településeken összegyűjtötték a zsidókat, és legtöbbször a hitközség épületeiben tartották őket fogva egy-két napig, amíg be nem fejezték a vallatásukat és az értéktárgyaik elrablását. Ezt követően szállították csak őket a 10 ezer főt meghaladó lakossal rendelkező településeken kijelölt gettókba. Ezekben a nagyobb településeken mindeközben folyt a helyi zsidó lakosság összeköltöztetése a gettónak kijelölt területre. A beköltözés, illetve a keresztény lakosság kiköltöztetése a zsidónak minősített személyek elkobzott vagyonának terhére történt.

A létrejött gettók belső rendjét a polgármester, a helyi rendőrparancsnok, vagy – ha volt ilyen – a gettó csendőrparancsnoka szabályozta az ún. gettórendben. A gettón belül többnyire a Zsidó Tanácsok is létrehoztak belső rendfenntartó szervezet, zsidó rendőrséget. A gettó élelmészéről a város vezetésének kellett gondoskodnia, mégpedig az elkobzott zsidó vagyon terhére. A legtöbb helyen azonban a gettóban élők – a magukkal hozott készleteik fogytán – a minimális élelmiszermennyiséghez is csak nehezen jutottak hozzá.

Magyarország vidéki gettóiban a zsidók átlagosan egy hónapot, hat hetet tartózkodtak. Ezt követően átszállították őket a megye ún. bevagonírozó központjába, azaz a gyűjtőtáborokba. Az átszállítást – szinte kivétel nélkül mindenhol – a gettóban élők kegyetlen vallatása előzte meg. Rendőrnnyomozók és csendőrök válogatott kínzásokkal – nők esetében belső testi motozással – igyekeztek az általuk még elrejtettnek vélt zsidó vagyon nyomára bukkanni. A bevagonírozó központok általában olyan, a város szélén lévő elhagyott gyárak voltak, melyek alkalmasnak bizonyultak nagyobb, több ezer főt kitevő tömeg befogadására és amelyek vagy közel voltak a

8 Az utasítás megtalálható többek között Hódmezővásárhely polgármesterének iratai között (Csongrád Megyei Levéltár – Hódmezővásárhely, hódmezővásárhelyi polgármesteri iratok, 121/1944. eln.) Lásd Molnár 1995: 110–111.

9 A magyarországi gettókról és gyűjtőtáborokról összefoglalóan lásd Frojimovics 2009; Braham (főszerk.) 2007.

vasútállomáshoz, vagy a vonat egyenesen a gyárig tudott menni.

E táborokban a zsidók embertelen körülmények között – legtöbbször ivóvíz, élelem és megfelelő fekvőhely hiányában – éltek napokig, de akár egy hétig is. Magyarországról szinte kivétel nélkül mindenkit Auschwitz-Birkenaubába deportáltak. Mindössze nagyjából 15 ezren voltak azok, akik családotól Bécsbe és Bécs környéki munkatáborokba kerültek, illetve 1684 utasa volt annak a Kasztner-vonatként elhíresült szerelvénynek, mely 1944 nyarán először Bergen-Belsenbe, majd onnan Svájcba vitte utasait.

A kormányhivataloktól a városi hivatalokig terjedő rendkívül aprólékos szabályozás ellenére, vagy talán éppen a rendeletek és utasítások özönének és sokféleségének köszönhetően, a gettókat illetően a gyakorlatban többféle megoldás született. A következőkben három város, Szombathely, Nyíregyháza és Hódmezővásárhely egymástól élesen különböző gettóját ismertetem. E három város példája megmutatja, hogy legalábbis a gettók létrehozásában döntő szava volt a helyi közigazgatási vezetőknek, emberségükön vagy embertelenségükön nagyon sok múlt.

TISZTVISELŐ-TÍPUSOK, GETTÓ-TÍPUSOK

A három választott város mindegyikében olyan tisztségviselők álltak a közigazgatás élén, akik egész életükben a közigazgatásban dolgoztak, és hosszú ideje városuk vezető tisztviselői voltak.

Szombathely

Az első elemzendő város Vas megye székhelye, Szombathely. E városban a gettósítás sok szempontból tipikusnak tekinthető módon zajlott.¹⁰ Az ország német megszállását követően a városba bevonuló németek utasítására napokon belül létrehozták a Zsidó Tanácsot, melynek élére Vályi Manó került, aki első világháborús érdemei miatt ún. mentesített zsidó volt. Heinz von Arndt SS-tiszt, az Eichmann Sonderkommando helyi vezetője, Vályival nem volt hajlandó tárgyalni, ezért új elnököt jelölt ki, dr. Wesel Imre ügyvéd személyében. Őt azonban hamarosan, április 24-én, letartóztatták, mivel a Zsidó Tanács megtagadta a folyamatosan áramló német igénylisták további teljesítését. Von Arndt ezért április 25-én átszervezte a Zsidó Tanácsot, elnökévé Zalán Ferencet nevezte ki, akinek már a németek munkaerővel kapcsolatos követeléseit is teljesítenie kellett.

Dr. Tulok József alispán 1944. május 6-án adta ki Vas megye gettósítási rendeletét (7431/1944. sz. rendelet), melyben kijelölte azokat a településeket, ahol gettókat kellett létrehozni, valamint május 12-ben állapította meg a beköltözés végső dátumát. Az alispán utasítására a szombathelyi gettó helyét dr. Mészáros Hugó polgármester jelölte ki május 8-án. A belvárosban, a zsinagógák körül létrehozott gettóba május 9–12 között költöztek be a szombathelyi és a környékbeli zsidók. A városból 926 zsidó család (2615 fő), a szomszédos településekről pedig még további 16 család (103 fő) volt kénytelen beköltözni a gettóba.

A költözésről a helyi sajtó is hírt adott. A Dunántúli Hétfőben 1944. május 15-én jelent meg a következő írás: „Eltűnt a sárgacsillag a szombathelyi utcákról”¹¹

„Szombathely május 12-én este 8 órakor lejárt a határidő, ameddig a zsidóknak végre kellett hajtaniuk a kijelölt utcákba, illetőleg lakásokba való beköltözésüket. A határidőt pontosan nem lehetett betartani, aminek több oka is van. Egy esetben hosszabb ideig tartó légiriadó akadályozta a költözködéseket, azonkívül a kitartó esőzés is hátráltatta a költözködést. (...)

¹⁰ A szombathelyi gettósítás folyamatát lásd a Zsidó Tanács egyik tagjának visszaemlékezésében: Hacker 2001, valamint Katona 2001.

¹¹ Eltűnt a sárgacsillag a szombathelyi utcákról. *Dunántúli Hétfő* 1944. május 15. 3. Az újsághírt közölte Mayer (összeáll.) 1994: 31–32.

A sárgacsillag tehát eltűnt a szombathelyi utcákról, a sárgacsillagosok ezután a maguk életét fogják élni, kiszakítva a nemzeti társadalomból. Ahogy ez abban a gettóban is így volt, amelyet egykor a zsidók maguk állítottak fel.”

A gettó belső életét a május 16-án és a június 1-én kiadott ún. gettórendek szabályozták, melyeket dr. Russay Géza szombathelyi rendőrkapitány adott ki. Betartásukért, a gettó belső rendjéért, a Zsidó Tanács felelt – a gettóban zsidó rendőrség is működött.

A gettóban a helyi rendőrség május 22-én tartott először razziát, amikor is a rendőrök eldugott értékek után kutattak. Ezt több razzia követte június második felében és július elején, amikor a megye más gettóiból is Szombathelyre hozták a zsidókat.

Június második felére a gettó élelemkészletei kimerültek. Ez ügyben a Zsidó Tanács többször is a városi hatóságokhoz fordult, de kérvényeiknek semmi eredménye nem lett.

A gettó lakóit június 28-tól kezdve kezdték átvinni a szombathelyi teherpályaudvar iparvágánnyal összekötött gépgyár telepére, ahol nem volt víz és semmilyen főzési lehetőség. A város mindössze két alkalommal, július 2-án és 3-án, szállított meleg ételt a gyártelepre, amelyből azonban mindössze néhány száz embernek jutott. A szombathelyi zsidókat július 4-én és 6-án deportálták Auschwitzba.

Nyíregyháza

A következő elemzendő város Szabolcs megye székhelye, Nyíregyháza, ahol a gettósítás az érvényes rendelkezések következetes szem előtt tartásával, a város vezetőségének „köszönhetően” pedig extra kegyetlenséggel történt.¹² E megyében dr. Borbély Sándor alispán 1944. április 13-án küldte szét a megyei gettórendeletet a megye tisztviselőinek. Nyíregyháza polgármestere, Szohor Pál, utasítására (K.10.000/1944. sz. rendelet) a város többségében zsidók által lakott negyedében egy tömbben kijelölt gettóba a csendőrök április 14-én kezdték el beköltöztetni a megye más településein élő zsidókat. Már e napon 3010 zsidó került be a helyi gettóba.

A Zsidó Tanács, a polgármester utasítására, április 15-én jött létre. Április 23-án kezdődött a város zsidó lakosságának beköltöztetése a gettóba. E beköltözési hullámot követően a gettó rendkívül zsúfolt volt, mintegy 11 ezer ember élt 123 házban, nyíregyháziak és vidékiek egyaránt. Május 10-re a gettóban élők száma a vidékről újonnan beszállítottakkal 17.580-ra nőtt. A zsúfoltságot kissé enyhítette, hogy a vidékiek egy részét egy Nyíregyháza melletti tanyán helyezték el. A városi gettóban szörnyű körülmények uralkodtak, mivel maga a város is alig volt közművesítve, a gettó területén pedig egyáltalán nem volt vízvezeték és csatorna.

A májusban Nyíregyházára szállítottak között volt az addig Nyíraczádon élő Schenk Jakab is feleségével és kislányával. A gettóról a következő emlékei maradtak:

„A csendőrök és egy SS katona voltak kínzóink. Ütöttek-verték, az idősebb emberekkel bukfencet hányattak, és minden módon kimutatták kegyetlenségüket és örömeiket afelett, hogy most büntetlenül azt csinálhatnak emberekkel, amit csak akarnak.”¹³

A gettóban élőket a csendőrök vallatták és kínozták elrejtett értékek után kutatva. Történt mindez annak ellenére, hogy a vidékiek a gettóba szállításuk előtt általában néhány napot saját településük zsinagógájában, vagy más, a hitközséghez tartozó épületben töltöttek, ahol az összegyűjtést végző csendőrök már egyszer durván végigvallatták őket.

A gettó lakói éheztek, mivel a vidékről érkezettek nem hozhattak magukkal élelmet, és víz sem volt elegendő. A Zsidó Tanács levélben értesítette a városi hatóságokat a gettóban ural-

12 Nyíregyházán a gettósítással kapcsolatban fennmaradt fontosabb dokumentumok a következő gyűjteményben jelentek meg: Nagy (összeáll.) 1994.

13 Schenk Jakab 1945. szeptember 13-án Budapesten felvett DEGOB-jegyzőkönyve. Lásd Yad Vashem Archives (Jeruzsálem, Izrael), O.15E/2749.

kode helyzetről, főleg a járványveszélyre fókuszálva. A levél eredményeként a város vezetése elhatározta, hogy a zsidókat három, a városon kívüli tanyára telepítik át.

Május 5-én a Zsidó Tanács a gettó kitelepítésének terve ellen kérvényt írt a polgármesterhez. A kérvényben a következő állt:

„...kimondhatatlan testi és lelki szenvedések várnak reánk, ha ez a kitelepítés valóra válik. Távol minden élelmezési központtól, távol minden egészségügyi intézménytől, teljes testi leromlás, az ezzel járó járványos betegségek és ezek következményeként az elkerülhetetlen halál várnak reánk.”¹⁴

A kérvénynek semmi foganatja nem lett, a kitelepítés még aznap megkezdődött.

A tanyákon nem volt fedél a fejek fölött, és a kényszerrel ott tartottak csak a földre tudtak lefeküdni. Itt tényleg kitört a tífuszjárvány, amely sok áldozatot szedett. A tanyákra való átköltöztetés után a csendőrök még egyszer kegyetlenül vallatták a zsidókat – azon az alapon, hogy hátha még mindig rejtegetnek valamit. Május közepétől kezdődően Nyíregyházáról több transzportban deportálták a zsidókat Auschwitzba.

Hódmezővásárhely

A harmadikként elemzendő város a Csongrád megyei Hódmezővásárhely. E város kivételes helyet foglal el a magyarországi gettók történetében, ugyanis annak ellenére, hogy a megye alispánja Hódmezővásárhelyet is kijelölte gettó felállítására céljából, a város vezetésének jóvoltából a városban végül mégsem hoztak létre gettót.¹⁵

Dobay Andor, Csongrád megye alispánja, 1944. május 6-án adta ki a megye gettósítási rendeletét (4490/1944. sz. rendelet), melyben leszögezte, hogy a kijelölt településeken a „gettószerű, zárt elhelyezéshez kell ragaszkodni”. A hódmezővásárhelyi polgármester-helyettes, dr. Beretzk Pál, már május 1-én elküldte a város egyik hivatalnokát, dr. Orsai Antalt, a környék nagyobb városaiba a gettósítás előkészületeinek megtekintésére. Az aljegyző május 6-án számolt be a tapasztalatairól és megtette javaslatait, amelyekből semmi sem valósult meg, mivel Beretzk polgármester-helyettes számára kiváló lehetőség nyílt az időhúzásra.

Ez nem más, mint Endre László belügyi államtitkár május 10-én táviratban országszerte szétküldött utasítása volt, mely szerint (mint feljebb már utaltunk rá) ahol a zsidók gettókba zárásával kapcsolatban valami probléma adódott, a gettósítással a Belügyminisztériumból kiküldött tanácsadók megérkezéséig várni kellett. Beretzk élve a lehetőséggel, május 12-én hivatalosan értesítette a Belügyminisztériumot, hogy Hódmezővásárhelyen nem lehet megoldani a gettó létrehozását. Indoklása szerint ehhez gazdálkodó parasztokat kellene kiköltöztetni házaikból, és őket a zsidók polgári lakásaiba beköltöztetni. E lakások azonban alkalmatlanok arra, hogy állatokat és gabonát tartsanak bennük, a parasztok ezért nem hajlandók átköltözni. A városban tehát nem jött létre gettó.

A minisztériumi tanácsadók megérkezéséig, Beretzk – az aktivitás látszatát kívánva kelteni – újabb feladattal bízta meg Orsait: ezúttal a gettónak szánt terület házait kellett végig járnia, s összeírnia a helyiségek és a lakók számát. Május 19-én Orsai közölte, hogy körútja során azt tapasztalta, hogy a kijelölt városrészben lakó zsidók már összeköltöztek, egy-egy házban 4–6 család élt. Az „önkéntes” összeköltözés oka az volt, hogy a városban tartózkodó német erők sok zsidó lakást kiigényeltek, és így a lakás nélkül maradtak kénytelenek voltak másokhoz költözni.

Beretzk május 31-ére még egy, szemlátomást alibi-értekezletet is összehívott azon gazdák tájékoztatására, akiknek a gettó jövőbeli felállításakor házaikat el kellett volna hagyniuk. A hódmezővásárhelyi zsidók végül viszonylagos nyugalomban, összeköltözve bár, de lakásaik-

¹⁴ Nagy (összeáll.) 1994: 27.

¹⁵ Hódmezővásárhelyen a „gettósítás” folyamatát illetően lásd Molnár 1995: 107–115.

ban maradhattak. A gyűjtőtáborba szállítást, majd onnan a deportálást azonban ők sem kerülhették el.

Erről számol be, többek között, a Hódmezővásárhelyen született Klein Ferencné 1945 augusztusában:

„1944. június 17-én a csendőrök hódmezővásárhelyi lakásomról elvittek a szegedi téglagyárba, mely gettónak volt berendezve. A csendőrök egy váltás ruhán kívül semmit nem engedtek magunkkal vinni.”¹⁶

KÖVETKEZTETÉSEK

E három város Gettósítási folyamatának rövid áttekintése megmutatta, hogy a magyar állami törvénykezés, bár a legapróbb részletekig szabályozni igyekezett az ország zsidó lakosainak gettóba zárását, kifosztását, végül deportálását, a végrehajtásnál az egyes városok vezetői többféle lehetőség közül választhattak. Választhatták azt, amit a szombathelyi városatyák választottak: a kirívó kegyetlenkedést kerülve pontosan végrehajtották a rendeleteket és városukat néhány hét leforgása alatt „zsidómentessé” tették. Választhatták azt is, amit Nyíregyháza vezetői választottak, ahol már a kitelepített gettóban olyan embertelen körülmények között éltek a zsidók, hogy tifuszbajrány tört ki. Az ekkor még életben maradtak éhezéstől, betegségektől, kínzásoktól, testi és lelki gyötrelmekről elgyengülten szálltak fel a deportáló vonatokra. Auschwitz-Birkenaubába már olyan összetörten érkeztek, hogy közülük csak kevesen éltek túl az első szelekciót. A magyar városok vezetői választhatták azonban azt is, amit Hódmezővásárhely bátor polgármester-helyettese választott, aki a rendeletek és szóbeli utasítások dzsungelében gondosan kiválasztotta azt, amellyel időt lehetett húzni – és amellyel a törvényes keretek között maradván is ellen tudott szegülni feljebbvalói akaratának. A deportálást e város zsidó lakosai sem kerülték el, de a gettóbéli élet sanyarúságait, Beretzk Pálnak köszönhetően, nem kellett megtapasztalniuk.

Egyértelmű tehát, hogy a magyarországi hivatalnokoknak, beleértve az egyes települések vezetőit is, még az ország német megszállását követően is volt bizonyos mozgásterük. Döntéseiken pedig sokak élete múlt.

¹⁶ Klein Ferencné 1945. augusztus 7-én Budapesten felvett DEGOB-jegyzőkönyve. Lásd Yad Vashem Archives (Jeruzsálem, Izrael), O.15E/1792.

Hivatkozott szakirodalom

Braham, Randolph L. (főszerk.) 2007: *A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája*. I-II. kötet. Budapest.

Benoschofsky Ilona – Karsai Elek (szerk.) 1958: *Vádirat a nácizmus ellen*. I. Budapest.

Frojimovics Kinga 2009: In: Guy Miron (ed. in chief) – Shlomit Shulhani (co-editor): *The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos During the Holocaust*. Vol. I-II. Jerusalem.

Hacker Iván 2001: Auschwitz előtti napok. In: Balázs Edit – Katona Attila (szerk.), *Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról*. Szombathely, 19–131.

Karsai László 2001: *Holokauszt*. Budapest.

Katona Attila 2001: *A zsidókérdés közigazgatási megoldása Szombathelyen*. In: Balázs Edit – Katona Attila (szerk.): *Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról*. Szombathely, 241–275.

Mayer László (összeáll.) 1994: *Források a szombathelyi gettó történetéhez, 1944. április 15 – 1944. július 30*. Szombathely. (Vas megyei levéltári füzetek, 7).

Molnár Judit 1995: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Budapest.

Nagy Ferenc (összeáll.) 1994: *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárból*. Budapest.